

Практика

Причастие темаа идер тоғыстар

1. Сөс пірігістерін ікі столбикке пазыңар: а) «причастие + адалыс»; б) «пілдіріс + адалыс».

Сіліг чахайах, узаан пала, сохтанчых чилічек, харалтхан тон, улуғ кізі, ниик паа, сөрөн иир, часкалығ чуртас, көлен парған күн, чылығ суғ.

2. Пирілген сөс пірігістернің аразында полчатхан туста турчатхан причастиеліг сөс пірігістерні табыңр.

Ўгречеткен чииттер, өсчеткен төл, үбүрчеткен чил, үрген адай, хылланчаң пуғдай, ысчаң пічік, маңнанчаң тус, ырлапчатхан көгчі, чүгүрген оолах, учуххан турна, тискен пүүр, париған кізі, сыйлаан книга, пөккен сан, тартхан хыра, өскірген ағас.

3. Пирілген сөспектерде причастиелер табыңар. Причастиелернің пілдіріске төй сариларын көзідіңер. Сөспектернің тузаларын чарыда чоохтаңар.

1. Ўгречені пайаанынаң артых. 2. үгречені — чарых, үгречмеені — харасхы. 3. Ағырчатхан кізее алтын даа орған туза полбинча. 4. Пирген сөзіңні пик тут. 5. Сағынғаны — чахсы, иткені — аннаңох артых.

4. Пирілген чоохтағларда причастиелерні таап, оларның тузаларын чарыдыңар.

1. Ўр дее полбаанда, хыс, ооры пурлапчатхан самовар тудына, кір килген. 2. Залда одырчыхтарны тооза чайлатхан туста, вальс үні сыңыри түскен. 3. Мохова устапчатхан чииттер агрегады пасха агрегаттардаң артых тоғынча. 4. Олар іди чоохтасчатхан туста, харахтарым улуғ көріп, одырыбысхам. 5. ікі хырибыста прай ла хыра таараан чирлер харалысчатханнар. 6. Хачан, Ағбанзар чидіп, машинадаң түсчечкенімде, ундубасха тіп, блокнодымда,

хайда Кира тіп пасхан полғам, анда прай Хара Хыс иде алыстырғлабысхам.

(И. Костяковтинаң)

5. «Садығ туразында» темаа чоох пас салыңар. Аймах-пасха причастиелернең тузаланыңар.

Тузаланчаң сөстер: *турчатханнары, садылгалах, көрінчеткені, паалалғаны, ілілгеннері, тігілгені, одыртханы, тузаланғаннары* паза анаң пасхаё

6. Причастиелерні таап, чоохтағда хайдағ член полчатханын чоохтаңар. Причастиелернің тузын көзідіңер.

1. Сала азыл парған ирнілерінің аразында хорсах тістері сарғалыза түскеннер. 2. Каврис аалзар тартыл килчеткен чолзар харахсынған. 3. Ол хончыхти чуртапчатхан Асаптың Кавристең пір ле часха кічіг хызычаа полған. 4. үгренмеен кізі кізідең не кинек осхас полчаң полтыр. 5. Че наа өсчеткен хулға, күн чариин көрер үчүн, позын пасхан хайаны даа тобыра өс киледір. 6. Каврис позының күнге пирілчеткен үлүзін алып аларға кладовой хыринда тохтабысхан. 7. Астап парған оолах, чахайахха тартылған аар чіли, андар көні пасхан.

7. Чоохтағларны хығырыңар. Причастиелерні табыңар, оларны палғалысчатхан сөстерінең хада сығара пазыңар. Полчатхан тустағы причастиелернің хозымнарын сиип салыңар. Хайди пүткенін чарыдыңар.

1. Позы, тирең харға азағын патыра пазып, немецтер тис парчатхан чирзер чөр сыххан. 2. Чүстүкте пазылған пічікті тоозабыс хығырған соонда, рота командирі, ол хасты, холына алып, чоғар тастаан. (И. Кост.) 3. Позы хайдағ чапсых нимелер көрчеткенін хости одырчатхан хончиина прай чоохтап пирче. 4. от тузында изен-хазых чөрглепчеткен кізілер чазы-пүктерде тоғын парчалар. 5. Көрдек, амды саңай пасха өңніг машина тур тастабыс-тыр аның

туразы хыринда. Иртіре пай чуртапчатхан чон осхас. 6. Аарлыға турчатхан машиналарны, велосипедтер чіли, алыстырып одырчалар. (А. Сул.)

8. Иділістерден, причастиелер пүдіріп, көзідім хоостыра сөс пірігістері пазыңар.

Көзідім: *пар* — *парчатхан поезд*; *өлле* — *өллепчеткен шланг*.

Суғла, үгрен, өскір, тур, одыр, сырла, пас, үтте, сатпа, чүгүрбе, сарна, хуру, хахта, мүүре, хатхыр, суулаба, айғас.

9. Сөспектерні хығырыңар. Причастиелерге ирткен тустың хозымнарын хозып, пазыңар.. Причастиелернің тузын көзідіңер.

1. Соона салдыр... ниме сооп парчаң. 2. Харан... ниме харанға тоозылчаң. 3. Тос... чирде тоғыс хонмачаң. 4. Көр... харах чапханча, чап... харах асханча.

10. Чоохтағларны хығырыңар, причастиелерні табыңар.

1. Ипчілер, палаларын чидіне, күйчеткен тураларның хыринда ылғас турчалар. Піске ачырғастығ, чабал ыырчыны чох идерге тіп күй турған тураларның аразынча чүгүргебіс. 2. Солдаттың чуртазы чааласхан туста ла си-дік нимес, аның күннің иртіпчеткен чуртазында сидік полча. (Д. Чан.) 3. Чазыдағы аалда төреен, өскен кізі чазыны чахсы пілче. (Д. Чан.) 4. Тағ пазына көлен парған күн чарии пөзік турған пулуттарны хызарта сустал дырған. (И. Кост.)

11. Пирілген иділістерні, *-ғадағ/-гедеғ* хозымның полар тус причастиелері идіп, көзідіг хоостыра сөс пірігістері пүдіріңер.

Көзідіг: *пар — паргадаг поезд*

Суғла, үгренме, өскір, тур, одыр, сырла, пас, үтте, сатпа, чүгүрбе, сарна, хуру, хатхыр.

Тузаланған литература

1. Чебодаева Л.И. Хакас тілінің практикумы. 050302 — Хакас тілі паза литература специальностьча үгренчеткен студенттерге үгредіг пособие / Л. И. Чебодаева, А. Н. Чугунекова, М. Л. Тахтаракова; филнк. Л.И. Чебодаеваның редакциязынаң. - Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің изд-возы, 2009. - 149 с.